

RECENSIONESSÄ

Demokratifostran som forskningsobjekt ur statsvetar- och sociologperspektiv

Så sent som 2003 konstaterar Joakim Ekman och Sladjana Todosijevic i sin initierade kunskapsöversikt *Unga demokrater – En översikt av den aktuella forskningen om ungdomar, politik och skolans demokrativärden* att ”man skulle kanske kunna tro att den statsvetenskapliga forskningen skulle ligga långt framme när det gäller studiet av skolans roll som en demokratifrämjande eller medborgarskapande institution”. Men, skriver de, det statsvetenskapliga intresset har varit ”tämligen svalt ... skola, ungdomar och demokratiska värderingar har istället varit ett problem för pedagoger och möjligtvis sociologer” (s 15–16). Mot den bakgrun-

den är det intressant att konstatera den aktuella förekomsten av avhandlingar i just statsvetenskap och sociologi med fokus på demokratifostran.

Två av de avhandlingar som kort skall presenteras i denna essä har intressant nog likartade titlar där just fostran till demokrati och demokrater används, en terminologi som möjligen kan påstås vara tidstypisk. Vad jag menar med detta är att just det vetenskapliga ordvalet för studiet av vad som också skulle kunna kallas politisk socialisation (till demokrati) är intressant att lägga märke till. Demokratifostran och demokratisk fostran har möjligen för många en normativ innebörd som tidigare har erbjudit ett visst motstånd att använda sig av och även termen politisk socialisation har sin specifika historia. Det senare begreppsparet användes länge, med en förgivettagen innebörd av just demokratifostran i betydelsen tillägnandet av demokratiska värderingar, av det kalla krigets amerikanska socialvetenskapare med betydande spridning i hela västvärlden. Därefter har det under relativt lång tid befunnit sig i det vetenskapliga kylrummet, för att under senare tid återigen ta sig in på den vetenskapliga arenan (om än inte hos alla). Även det fristående socialisa-

Almgren, Ellen (2006): *Att fostra demokrater. Om skolan i demokratin och demokratin i skolan*. Uppsala: Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 164.

Eriksson, Cecilia (2006): ”*Det borde vara att folket bestämmer*”. *En studie av ungdomars föreställningar om demokrati*. Örebro Studies in Political Science 16.

Tursonovic, Mirzet (2004): *Fostran till demokrati*. Göteborg Studies in Sociology 21.

tionsbegreppet är likaledes för många socialvetenskapare fortfarande ett signalbegrepp a priori för alltför mycket av anpassning till en bestämd ordning och omöjligt att använda sig av.

Min uppfattning är dock att dessa begrepp, såväl demokratifostran som politisk socialisation, är synnerligen användbara som kritiska utgångspunkter och därmed som analytiskt prövbara begrepp för den verksamhet som pågår inom vad som kan benämnas institutionaliserad socialisation. Det innebär att begreppen måste analyseras som möjliga att uttolka på olika sätt och inte bestämmas till sin innebörd på förhand, samtidigt som de har den viktiga fördelen att de implicerar svåranalyserade moraliska och politiska dimensioner. Vad det handlar om är således att söka kartlägga och klarlägga olika innebörder av politisk socialisation och demokratifostran och dess olika konsekvenser.

I Mirzet Tursonovics doktorsavhandling i sociologi *Fostran till demokrati* (2004) studeras bosniska ungdomars politiska socialisering i Sverige och skolans roll i denna process. Han understryker i sin avhandling skolan som potentiell träffpunkt mellan olika kulturer, men konstaterar att umgänget utanför skolan mellan ungdomar från de olika kulturer han studerar – primärt mellan bosniska och svenska ungdomar – är begränsat. I skolan är dock umgänget mellan ungdomar från olika kulturer påtagligt och Tursonovic tar sin utgångspunkt i skolans potentiellt viktiga demokratifostransroll. Han menar exempelvis att ”överläggningssamtalet eller den deliberativa demokratins resonemang har ... en framskjuten roll i skolans arbete med det demokratiska uppdragets värdegrundsfrågor” (s 100). I sin

slutdiskussion finner han det ”beklagligt att diskussioner om samhälle och politik samt massmediers betydelse ... är så sällsynta på skolorna ...” (s 245).

Min uppfattning är att ungdomar i sådana samtal, där de får konfrontera sina åsikter med andra och argumentera för dem, utvecklar sin kommunikativa kompetens och därmed också kommer närmare att ta del i demokratiska processer på skiftande arenor i samhället (Tursonovic 2004, s 245).

Utgångspunkten för skolans demokratiuppdrag är, menar han, ”att elever skall lära sig att i öppna och fria diskussioner med både vuxna och andra ungdomar i skolan forma och omforma sina ståndpunkter i för dem angelägna frågor” (s 234). Utifrån de studier Tursonovic genomfört av dessa ungdomars politiska socialisering i skolan menar han också att

skolan ganska väl klarar uppgiften att lära ut demokratins teoretiska grundvärden, men lyckas sämre med att ge elever resurser för att i praktiska överläggningar problematisera demokratin och andra närliggande begrepp. De elever jag har samtalat med tycker sig sakna bra alternativ till den representativa skoldemokrati som inte i någon större utsträckning attraherar deras intresse (s 237).

Precis denna problematik belyses också bland mycket annat i Ellen Almgrens avhandling i statsvetenskap *Att fostra demokrater* (2006), som också tar sin kritiska utgångspunkt i frågan om skoldemokrati och ställer frågan om i vilken mån elevinflytande främjar elevernas kunskaper om demokrati och po-

litik. ”Förvånande nog”, menar hon, ”har denna skoldemokratidimension, direkta påverkansmöjligheter, en *negativ* effekt på elevernas politiska kunskap” (s 145). Däremot, hävdar Almgren, så har ”skolans deliberativa klassrumsklimat en positiv kontextuell effekt på elevernas politiska kunskap. Ju mer öppet samtalsklimat i klassrummen som skolan erbjuder, desto bättre klarar eleverna kunskapstestet om demokrati och samhälle” (s 151–152). Samtidigt är Almgrens undersökning således en svidande vidräkning med satsningen på det formella elevinflytandet som en vidareföring av det deltagardemokratiska tänkandet som hon menar har negativa effekter på elevernas politiska kunskap: ”Ju mer möjligheter till elevinflytande som ges i en klass desto sämre kunskaper har eleven (i genomsnitt) om politik och samhälle” (s 191). Detta, i skolpolitiska dokument mer eller mindre dominerande sätt att uppfatta skoldemokrati ställer hon således just mot det samtalsdemokratiska synsättet som betonar det offentliga samtalet som hon också karakteriserar på ett intressant sätt:

Tanken är dels att själva offentligheten skall ha en förädlade effekt på de samtalandes åsikter och argument. När vi pratar inför andra måste vi, enkelt uttryckt, tänka över vad vi säger. Dessutom, föreställer sig samtalsdemokraterna, finns det en slags inbyggd pluralism i det offentliga samtalet där flera olika åsikter möts i konkurrens, och genom att möta olika synsätt i ett öppet samtal kan vi ’tvätta bort’ fördomar och ohållbara argument (Almgren 2006, s 22).

Hennes slutsats vad gäller skolans möjlighet att fostra demokrater innebär således att det är samtalsdemokratin som vinner hennes stöd därför att den kan ”inkorporera en förståelse för demokratins principer och funktionsätt” (samtidigt som) ”ett öppet klassrumsklimat påverkar elevernas kunskaper om demokratins grundprinciper positivt” (s 199–200).

Almgren har kunnat utnyttja datamaterial från den internationellt omfattande så kallade IEA Civic Education Study som genomfördes 1999 i 28 länder. IEA, the International Association for the Evaluation of Education, är en oberoende sammanslutning av forskningsinstitutioner och forskningsmyndigheter med en lång historia bakom sig. IEA:s främsta syfte har varit och är även i framtiden att genomföra storskaliga, komparativa studier av elevers prestationer och färdigheter. Inriktningen har, liksom beträffande senare komparativa kunskapsutvärderingar som TIMMS och PISA ifrågasatts genom att implicera en snäv syn på kunskap, men utbildningspolitiskt har denna typ av undersökningar snarast ökat i betydelse. IEA har under sin långa historia främst undersökt läskunnighet, matematik och naturvetenskap medan studier av kunskaper i samhälle och politik respektive studier i politisk socialisation, inte prioriterats.

Svenska myndigheter ställde sig tveksamma till deltagande när en ny undersökningsomgång drog igång under 1990-talet, men kom att delta i en andra fas som genomfördes under tiden 1998–2000 och det är materialet från denna undersökning som utgör basen för Almgrens avhandling. Ungefär 90 000 14-åringar i 22 olika länder varav cirka 3 000 svenska elever in-

gick i undersökningen och avrapporterades i *Ung i demokratin* (Skolverket 2001). Dessutom ingår i Almgrens undersökning ett extra urval på lika många elever, det vill säga sammanlagt 6 000. Urvalet av skolor var stratifierat så att relevanta jämförelser kunde göras mellan exempelvis kommunala skolor och friskolor samt av invandrartäta skolor etcetera. I det svenska urvalet ingick 138 grundskolor av totalt 4 992 men genom stratifiering påstås generaliseringsmöjligheterna vara goda.

Almgrens undersökning fokuserar vad som karakteriseras som ”politisk kunskap” (political knowledge) vilken omfattar frågor som bedömer elevernas faktakunskaper om demokrati och samhälle, deras färdigheter att tolka politisk information, deras förståelse av centrala begrepp, deras attityder samt deras uppskattade beteende. Intressanta resultat utöver de redan nämnda är bland annat att svenska elever generellt sett är bättre på att tolka politisk information än de är att svara på de mer faktainriktade frågorna och att de ur ett komparativt perspektiv hamnar ”signifikant över det internationella medelvärdet” (s 83) när det gäller ”interpretive skills”.

Dessa aspekter, liksom många andra, berörs också mer eller mindre utförligt i de *Ung i demokratin*-rapporter som skrivits av Skolverket och Ungdomsstyrelsen och som också baseras på den nämnda internationella IEA-studien och kompletterande svenska undersökningar om ungdomar och demokrati med fokus på skolans roll som arena för demokratifostran.

En sådan aspekt och ett på intet sätt nytt men i högsta grad närvarande problem vad gäller ungdomars poli-

tiska socialisation är den stora skillnaden mellan elever på olika program på gymnasieskolan. Som analyseras i undersökningen av gymnasieelevers politikintresse så ser tre av fyra elever på studieförberedande program partiaktivitet som politiskt effektivt jämfört med en av tre på de pojkdominerade programmen med yrkesämnen i centrum. Detta visar klart och tydligt på stora skillnader. Kvinnliga elever har också en mer positiv uppfattning om klassrumsklimat än manliga och på de så kallade pojkdominerade programmen finns också den alarmerande uppfattningen att de ”i mycket mindre utsträckning än övriga elever ... kan ge uttryck för åsikter som avviker från lärarens, att de uppmuntras att skaffa egna uppfattningar, att lärarna respekterar deras uppfattningar osv” (*Ung i demokratin* 2003, s 63; jfr Larsson 2004, s 87).

Ett annat problem som lyfts fram gäller många elevers avståndstagande från att själva vilja delta i demokratins traditionella former. Ändå är den huvudsakliga bilden av unga demokrater att dessa inte avviker i någon större utsträckning från den äldre generationen och att de i stort stöder demokratin.

I en annan nyligen framlagd doktorsavhandling i statskunskap, Cecilia Erikssons *”Det borde vara att folket bestämmer”* sammanställs och analyseras ungdomars föreställningar om demokrati. Genom så kallade fokusgruppsamtal framträder en relativt förväntad och konventionell bild av svenska ungdomars demokratiföreställningar som att alla skall få vara med och bestämma och förespråkandet av representativ demokrati, betoningen på grundläggande politiska rättigheter, allas lika värde etcetera. Bland demokratins kritiska punkter framhålls att

kraven på den enskilde är höga och svåra att leva upp till, att medborgarnas inflytande i praktiken är begränsat och att de, trots likartade formella rättigheter, har väldigt olika förutsättningar att påverka samt att de demokratiska rättigheterna också kan utnyttjas av demokratins motståndare.

Det sistnämnda problemet får väl också sägas vara det mest brännande och idag aktuella med anledning bland annat av händelseutvecklingen i de senaste riksdagsvalen. Hur skall den svenska skolan, och för den delen även andra (politiska) institutioner möta antidemokratiska propåer och till och med antidemokratiska partier? I den av Myndigheten för skolutveckling utgivna *Politik i skolan* heter det att

antidemokratiska, rasistiska och främlingsfientliga grupper företräder företeelser som skolan aktivt ska bekämpa och bemöta med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser. Skolan ska stå upp för de demokratiska värdena och i detta sammanhang vara en viktig motkraft. Det är en nödvändig uppgift för skolan att ta på sig. Den ställer stora krav på alla vuxna i skolan att kraftfullt hävda den värdegrund som skolan vilar på. Enligt skollagens portalparagraf är alla på skolan skyldiga att aktivt motverka trakasserier och främlingsfientlighet (Myndigheten för skolutveckling 2004, s 16–17).

I samma skrift föreslås att en handlingsberedskap baserad på att arbeta systematiskt, ha klara och kända regler, våga ingripa, arbeta demokratiskt och att samarbeta med andra är viktig att ha.

Men vad skall säkerställandet av ”ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning” betyda i det konkreta

fallet där det exempelvis anges att en rektor inte har ”befogenhet att stoppa spridningen av exempelvis ett flygblad på grund av dess innehåll” (s 21)? Jo, ordning skall kunna upprätthållas och skolans ledning har ett särskilt ansvar ”för att allmän ordning upprätthålls på skolans område. Ordningsskäl kan därför motivera att politisk information begränsas eller styrs av skolan vad gäller tid, rum och form” (s 21). De lagar, exempelvis Lagen om hets mot folkgrupp, som gäller för samhället som helhet, angår givetvis också skolan men avgörs inte primärt av skolan utan av rättsliga instanser.

Tomas Englund

Referenser

- Ekman, Joakim & Todosijevic, Sladjana (2003): *Unga demokrater. En översikt av den aktuella forskningen om ungdomar, politik och skolans demokrativärden*. Forskning i fokus, 11. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Larsson, Kent (2004): *Demokratiska dimensioner i skolans samhällsundervisning*. Örebro universitet, Pedagogiska institutionen: Licentiatuppsats 2004:1. Myndigheten för skolutveckling (2004): *Politik i skolan*. Stödmaterial 2004:12.
- Skolverket (2001): *Ung i demokratin. En studie av ungdomars demokratiska kompetens*. Skolverkets rapport nr 210.
- Skolverket (2003): *Ung i demokratin. Gymnasielevens kunskaper och attityder i demokrati- och samhällsfrågor*. Skolverkets rapport nr 232.

Ungdomsstyrelsen (2001): *Ung i demokratin. Ungdomsstyrelsens sammanfattning av 14–15-åringars demokratiska värderingar.*

Dnr 65-459/99.

Ungdomsstyrelsen (2003): *Unga medborgare. Ungdomsstyrelsens slutrapport från projektet Ung i demokratin.* Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:2.

Tomas Englund är professor i pedagogik vid Örebro universitet, Pedagogiska institutionen, 701 82 Örebro.
E-post: tomas.englund@pi.oru.se